

MARIJA BOGDANOVIĆ

KVANTITATIVNI PRISTUP U SOCIOLOGIJI

RAZVOJ, DOMETI I FORMALISTIČKE
JEDNOSTRANOSTI

BEOGRAD • 1981

u naučnu opravdanost sopstvenog gledišta te se njegovi napori i kreću u traženju i navođenju pokušaja formalizacije određenih pretpostavki o društvenim odnosima, kako onih najranijih (još iz 1927. godine) tako i onih koji se javljaju u novijem periodu.

2. Lazarsfeldovo shvatanje sociologije i njenog metoda

Metodološku konkretizaciju neopozitivizma u sociologiji, u elastičnijem i promišljenijem obliku nego što je Lundbergovo stanovište, nalazimo u shvatanju P. Lazarsfelda. On se, inače, najčešće smatra najčistijim predstavnikom empirizma i meta je vrlo oštarih primedbi. J. Coleman ga čini odgovornim za atomizaciju sociologije i njeno povlačenje od društvenog na psihološko područje što čini i R. Boudon pripisujući mu psihološku pristrasnost. Čak i kada se iz jednog agregatskog pristupa, u proučavanju potrošačkog i glasačkog ponašanja, vraća u okvire užih zajednica i pokazuje vezu između ponašanja pojedinaca i sredine (fakulteta, porodice, prijatelja), on još uvek govori o „klimi stavova” neke posebne sredine, o psihološkim činiocima kojima objašnjava realne oblike društvenog života.

Milsova kritika jednostranosti empirizma dobrim delom se zasniva i na analizi Lazarsfeldovog stanovišta. Zainteresovan za poseban oblik organizacije naučnog rada koji pogoduje održavanju i čak širenju empirizma u njegovim jednostavnijim ili složenijim oblicima, R. Mils, takođe, govori o psihologizmu kao „naučnom nastojanju da se društveni fenomeni objasne kroz činjenice i teorije o orijentaciji pojedinaca”.¹ On smatra da je, istorijski posmatrano, njegova osnovna karakteristika u „poricanju realnosti društvene strukture”,² a ukoliko se u psihologizmu i javi neka koncepcija strukture, ona se svodi na niz konkretnih društvenih sredina. I Lazarsfeldovo shvatanje, u stvari, pripada psihologizmu koji se „zasniva na ideji da, ako proučavamo niz pojedinaca i niz sredina u kojima oni žive, rezultati naših proučavanja mogu na neki način da budu sumirani i kroz to mogu doprineti proširenju našeg znanja o društvenoj strukturi”, piše R. Mils.³ R. Mils ne poriče potrebu povezivanja studija užih društvenih sredina i studija strukture, ali ukazuje na činjenicu da kriteriji značajnosti u izboru sredina i pokazatelja za njihovo proučavanje, moraju da proizilaze iz strukturalnih karakteristika društva. Na metodološkom planu, gde se anketa javlja kao glavni istraživački postupak, kritika ukazuje 1) „da su strukturalni i istorijski „činioči” iznad nivoa na kome je sastavljen intervju, i 2) da su „psihološki” činioči ispod nivoa do koga ispitivač ima sposobnosti da dopre”.⁴

S druge strane, J. Coleman prati različite periode u Lazarsfeldovom radu koji označavaju i promene unutar samog empirizma (pre svega kao uvažavanje prethodno izrečenih bitnih kritičkih primedbi),⁵ dok R. Mils,

¹ R. Mils, *Sociološka imaginacija*, „Savremena škola”, Beograd, 1964, str. 79.

² Ibid., p. 80.

³ Ibid.

⁴ Ibid., str. 82. Prikupljanje empirijskih podataka često obavljaju polupriučeni pojedinci bez odgovarajućeg obrazovanja, mašte i izoštrene osetljivosti.

⁵ J. Coleman, „Paul Lazarsfeld's Work in Survey Research and Mathematical Sociology”, in: P. Lazarsfeld, *Qualitative Analysis — Historical and Critical Essays*, Allyn and Bacon, Inc, Boston, 1972.

uprkos oštirini svojih primedbi, Lazarsfeldu odaje priznanje za preciznost i jasnost jezika kojim se služi u nauci: „Oni (zastupnici matematike kao osnovnog metoda u društvenim proučavanjima — M. B.) treba da se ugledaju na Paula Lazarsfelda, koji je veliki pristalica matematike i čija proza ima, čak i proza njegovih prvih koncepata, navedene dobre odlike matematičkog metoda”.⁶

P. Lazarsfeld je svoj rad počeo u periodu institucionalizacije sociologije kao nauke na univerzitetima a završio kad je ona ušla u svoju zreliju fazu, već sposobna da se kritički osvrne na postignute rezultate. Stoga praćenje njegovog rada nije samo praćenje njegove intelektualne karijere već razvoja empirizma koji je bio pod snažnim uticajem ovog naučnika.

Vrlo široko obrazovanje stekao je u Beču. Uporedo je studirao pravo (Staatswissenschaft — mešavina prava, ekonomije i političke teorije) i matematiku, a najveći intelektualni uticaj na njega imala je grupa pisaca iz oblasti nauke i filozofije nauke: E. Mach, H. Poencare i A. Einstein. Ovaj uticaj se ispoljio ne samo kod izbora teme za disertaciju (doktorirao je iz oblasti primenjene matematike) nego i u njegovom daljem radu. On poriče uticaj Bečkog kruga na svoja shvatanja dozvoljavajući da su sličnosti ideja mogle proisteci iz sličnosti uslova u kojima su radili. U oblasti društvenih nauka, posebno psihologije, prvo je bio pod uticajem A. Adlera a potom Charlotte i Karla Bühlera. Bračni par Bühler došao je 1923. god. na Bečki univerzitet da osnuje odeljenje za psihologiju (osnovan je u stvari institut) koje postaje centar za primenu psihološkog znanja na proučavanje društvenih pojava i prevazilaženje ograničenosti pojedinačnih pristupa i pojedinačnih izvora obaveštenja. P. Lazarsfeld je slušao njihova predavanja pokazujući veliko interesovanje za ovu oblast te ubrzo postaje asistent za statistiku, a potom za socijalnu i primenjenu psihologiju.⁷ Već u to vreme pokazao je svoje organizatorske sposobnosti i osniva nezavisan Istraživački centar (1927. god.) čiji se rad zasniva na koncepciji o primeni psihologije na proučavanje društvenih i ekonomskih problema. P. Lazarsfeld je u ovom centru rukovodio empirijskim istraživanjima i do 1931. god. objavljuje niz radova iz oblasti izbora zanimanja mladih, statistike, industrijske i političke sociologije. On je verovatno i pisac prvog statističkog udžbenika u Evropi koji je dugo godina korišćen na univerzitetima. Istraživanjem o nezaposlenosti koje je sproveo u maloj seoskoj zajednici u blizini Beča (Marienthal), P. Lazarsfeld skreće pažnju na sebe. Dobija stipendiju od Rokfelerove fondacije i u SAD stiže u septembru 1933. godine. Evropsko obrazovanje i već stečeno istraživačko iskustvo omogućuju mu uspešnu saradnju sa mnogim poznatim psiholozima i sociolozima sa kojima radi na problemima multivarijantne analize, istraživanja tržišta, motivacionog istraživanja, itd. Već tada je ostavio snažan utisak ne samo na komercijalne već i na akademske krugove. Zbog teške političke situacije u Evropi, koja je Hitlerovim dolaskom na vlast mnoge intelektualce prinudila da napuste svoju zemlju, i Lazarsfeld se po drugi put vraća u SAD, ali sada kao imigrant.

⁶ R. Mils, cit. knj., str. 244—245.

⁷ Pre dolaska na univerzitet P. Lazarsfeld je predavao matematiku i fiziku u gimnaziji. Inače on potiče iz porodice srednje klase, skromnog imovnog stanja. U ranoj mladosti bio je aktivan u socijalističkom studentskom pokretu a kao student, radio je u dečjim kampovima i višim školama za decu iz radničke klase, na širenju duha socijalizma.

Prethodno uspostavljeni kontakti i duh bihejviorizma i operacionalizma omogućuju mu brzo uklapanje u rad. Umeo je da poveže društvene nauke sa matematikom, akademsko obrazovanje sa primenjenom naukom, što mu je 1941. godine otvorilo vrata Kolumbijskog univerziteta gde osniva već pomenuti Biro za primenjeno društveno istraživanje, stvarajući jak institucionalni centar za razvoj sociologije i metoda istraživanja.

Sire navođenje biografskih podataka učinjeno je stoga da bi se pokazalo kako njegovo psihološko i matematičko obrazovanje, razvijena svest o društvenoj uslovljenosti bavljenja naukom kao i naučna klima u SAD, pogoduju njegovom opredeljenju za empirijsku sociologiju i kvantitativne metode. Stil mišljenja i rada koje je on sa svojim saradnicima razvijao pripadaju stvarnim dometima u ovoj orijentaciji.

P. Lazarsfeld smatra da nema smisla govoriti o razlici između prirodnih i društvenih nauka, razlici koja proizilazi iz shvatanja o ponovljivosti prirodnih, odnosno neponovljivosti i jedinstvenosti društvenih pojava. Pa ipak, iako ne želi da porekne jedinstvo naučnog saznanja jer se u njegovoj osnovi nalazi „racionalnost koja ga sjedinjuje“⁸ te se i „društveno istraživanje sastoji u primeni naučnih procedura na novija područja“⁹, on ističe posebnosti problema oba područja. On se suprotstavlja shvatanju da je naučni rad samo onaj koji se zasniva na „kvantitativnim skalama jednakih intervala i nultom tačkom“ a da je sve drugo čisto nagađanje i intuicija. Jedan svoj rad P. Lazarsfeld i naslovljava *Kvalitativno merenje u društvenim naukama* da bi pokazao da „... postoji direktna linija logičkog kontinuiteta od kvalitativnih klasifikacija do najrigoroznijih merenja...“¹⁰ pri čemu kaže i sledeće: „Kad god klasifikujemo neki broj jedinica govorimo o merenju“.¹¹ On sam, inače, kaže da je sav njegov talenat bio usmeren ka kvantitativnim oblicima istraživanja iako je uvek verovao u međuzavisnost kvantitativnog i kvalitativnog načina rada.¹² Ali opredeljenost za kvantitativni pristup zahteva razvijanje sposobnosti da se shvati „šta brojevi stvarno predstavljaju i šta mogu da izraze“ a ne, što je često slučaj, da istraživač nije u stanju da protumači postotke do kojih je sam došao. Stoga su sistematska istraživanja u društvenim naukama, dozvoljava P. Lazarsfeld, moguća i kada nisu zasnovana na tako preciznim podacima kao što su podaci strogog merenja. Ovim jednostavnijim oblicima „merenja“ (klasifikacijama, tipologijama, itd.) služe se u svom radu i teorijski i praktično orijentisani naučnici. Iz ovog sledi da „poziv humaniste nije daleko od poziva kvantitativnog učenjaka“.¹³ Da bi ovo i dokazao on je u već pomenutoj knjizi *Kva-*

⁸ P. Lazarsfeld, „Philosophy of Science and Empirical Social Research“, in: *Qualitative Analysis*, cit. knj., p. 275.

⁹ P. Lazarsfeld, *What is Sociology*, Mimeografied, Oslo, sept. 1948, p. 7.

¹⁰ P. Lazarsfeld, A. Barton, „Qualitative Measurement in the Social Sciences: Classification, Typologies, and Indices“, in D. Lerner, H. Lasswell, *The Policy Sciences — Recent Developments in Scope and Method*, Stanford Univers. Press, Calif., 1951, p. 155.

¹¹ P. Lazarsfeld, *Main Trends in Sociology*, George Allen and Unwin, London, 1973, p. 12. Tekst ove knjige bio je u celini objavljen kao prvo poglavlje u: *Main Trends in the Social and Human Sciences*, Part 1, Mouton, UNESCO, 1970.

¹² P. Lazarsfeld, *Qualitative Analysis*, cit. knj. p. XVII. U vezi sa gornjim stavom napominje da su i njegovi intelektualni kontakti bili određeni tom činjenicom. Kao što je i svest o međuzavisnosti istraživanja i teorije takođe uticala na intelektualne kontakte sa Horkheimerovom grupom, Rismanom a na drugoj strani sa A. Bartonom, S. Stoufferom. Između njih nalazio se R. Merton.

¹³ Ibid., p. XIV.

litativna analiza skupio svoje radove u kojima nema ni statističke niti matematičke analize, već su uopštavanja različitih momenata empirijskog istraživanja i njegovog odnosa prema teoriji, istoriji, društvenim uslovima u kojima se odvija, njegovoj organizaciji. On, takođe, ne poriče da je delovanje društva kao celine osnovni cilj naučnog proučavanja, ali kako sam ne raspravlja prirodu nekog konkretnog društva ili tipa društva, već ostaje u kategorijama nauke o ponašanju, onda ovaj njegov stav ostaje samo konstatacija.

Svoje stanovište o sociologiji P. Lazarsfeld je izneo 1948. godine u predavanju održanom studentima u Oslu ali ga je iste godine, u predgovoru drugom izdanju knjige *The People's Choice*, dopunio.¹⁴ Ono je u svojoj osnovi ostalo neizmenjeno i u kasnijim radovima u kojima je, u stvari, nastojao da neke tada samo nagoveštene odnose sada šire razjasni (kao što su odnosi između kvantitativnih i kvalitativnih postupaka, teorije i istraživanja, istorije i istraživanja, i to u oblastima kojima se najviše bavio — javnom mnenju i masovnom opštenju). P. Lazarsfeld smatra da se, istorijski gledano, mogu razlikovati tri načina proučavanja društvenih pojava. Između socijalnog filozofa, posmatrača i komentatora, na jednoj strani, i organizovanog grupnog rada empirijskog istraživača i analitičara, na drugoj, kada dolazi do punog razvoja empirijske društvene nauke, nalazi se prelazna faza koju nazivam „sociologijom nekog posebnog područja društvenog ponašanja”.¹⁵ Kako je cilj svih nauka da razviju sistem opštih zakona koji se mogu primeniti na specifične praktične probleme, to su društvene nauke još u ovom prelaznom periodu jer nisu uspele da dosegnu taj stepen integrisanosti svojih saznanja. Ovde treba pomenuti da se Lazarsfeld mnogo i ne brani od prigovora o psihološkoj pristrasnosti u svom bavljenju sociologijom jer smatra da svojim pristupom prevazilazi disciplinarne granice. Otuda on češće i upotrebljava termin društvene nauke nego što ih spominje pojedinačno. Ovo mu omogućuje činjenica što se, upravo u prelaznoj fazi, kada se formiraju osnove za pun razvoj empirijske društvene nauke, naglasak okreće od „istorije institucija i ideja na konkretno ponašanje ljudi”.¹⁶

Ovo je prema Lazarsfeldovim rečima jedan od dva osnovna pristupa koja su se razvila u sociologiji i koja su doprinela formiranju sociološkog načina mišljenja i istraživanja. Prvi od njih je pristup društvu kao celini. U okviru te celine proučavaju se odnosi između osnovnih delova društva: ekonomskog, političkog i duhovnog života. U drugom pristupu, za koji se zalaže i koga razvija sam P. Lazarsfeld, naglasak je na elementima koji su zajednički svim navedenim podsistemima te se kategorija ponašanja i javlja u toj ulozi.¹⁷ Iz ovog proizilazi i druga karakteristika sociologije u prelaznom periodu. Ona se ispoljava u naglašavanju proučavanja savremenih a ne istorijskih događaja. Ovaj stav, izrečen 1948. godine i prisutan u Lazarsfeldovim proučavanjima masovnog opštenja, iako ostaje kao relevantna ocena mnogih današnjih istraživanja u sociologiji, doživljava promenu u shvaćanjima ovog autora. Godine 1957, a zatim 1962. i 1964, on piše radove u kojima izražava potrebu za uvođenjem istorijske analize, ne samo u prou-

¹⁴ Reč je o cit. radu „What is Sociology”, i radu: P. Lazarsfeld, B. Berelson, H. Gaudet, *The People's Choice*, 2-nd ed., (1 st. ed. 1944), N. York Columbia University, 1948.

¹⁵ *What is Sociology*, cit. rad, p. 4.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ P. Lazarsfeld, *Main Trends in Sociology*, cit. knj., p. 8.

čavanju razvojnih tokova određenih institucija, već i u savremena empirijska proučavanja.¹⁸ Istorijsko proučavanje ne samo da ukazuje na trajne i značajne ideje koje se, zbog preokupiranosti tekućim problemima, često previđaju već to isto čini i na metodološkom planu. Na metodološkom planu, veza između klasične društvene misli i empirijskog istraživanja najbolje se uspostavlja preko eksplikacije, pristupa koji pokazuje ne samo bogatstvo ideja već i nejasnost njihovog izraza. Eksplikacijom se izvlače preciznija značenja ideja i utvrđuju mogućnosti njihovog proveravanja čime se „premošćuje jaz, u ovom slučaju između starije humanističke tradicije i jedne novije koja je više empirijski orijentisana”.¹⁹ Osim toga: „Istorijska analiza može pomoći izostravanju formulacije istraživačkog problema”²⁰ piše P. Lazarsfeld, kao i tumačenju novoprikupljenih činjenica. Na primeru empirijskog proučavanja javnog mnjenja on pokazuje i kako su proučavanja stavova dovela do promene u shvatanju šta je „činjenica”, promene koja i za same istoričare znači značajno proširenje izvora i vrste podataka u proučavanju određenih vremenskih perioda. Od političkih i administrativnih dokumenata, preko ekonomske i socijalne statistike, pojam „činjenice” danas obuhvata i rezultate javnog mnjenja. Iako ovaj novi tip činjenica nije važniji od tradicionalne vrste istorijskih podataka „upravo ta međuigra, objektivnih činjenica i stavova je ono što obećava veliki napredak u istoriografiji”.²¹

Potrebu za istorijskom analizom on realizuje, na primer, u oblasti metodologije organizacijom savetovanja o istoriji kvantifikacije 1959. godine. Ovo nije značilo samo uopštavanje jednog aspekta metodološkog iskustva već je to bio i jedini pristup kojim se moglo pokazati „da je istorija kvantifikacije u sociologiji nužno istorija empirijskog društvenog istraživanja”.²²

Sledeće dve odlike prelazne faze u razvoju sociologije, P. Lazarsfeld vidi u istraživanju pojava koje se ponavljaju i njihovom proučavanju u međusobnoj povezanosti. Ovakav pristup ne samo da zahteva složenost društvenog života, nego omogućuje da se osnovne uniformnosti izoluju od prolaznih društvenih događaja stvarajući prostor kasnijem teorijskom uopštavanju. Ovde R. Mils s pravom stavlja primedbu da P. Lazarsfeld ne misli na proučavanje strukturalnih karakteristika, na primer američkih političkih partija kako bi se shvatili politički izbori i izborne kampanje kao događaji koji se ponavljaju. Jer ponovljivost društvenih događaja proizilazi iz ustaljenosti društvene strukture i svako proučavanje nezavisno od nje gubi svoju realnu podlogu za objašnjenje. Pa ipak P. Lazarsfeld ostaje pri ideji o konkretnom ponašanju ljudi kao predmetu proučavanja, ponašanju koje se ponavlja i koje se može statističkim tehnikama proučavati. „On misli na to da se za vreme izbora angažuje mnogo sveta u sličnom aktu kao i da

¹⁸ Reč je o radovima koji su ranije bili objavljeni u časopisima, a kasnije uključeni u već navedenu knjigu: P. Lazarsfeld, *Qualitative Analysis*. Sva navođenja biće data prema ovoj knjizi. 1) „Public Opinion Research and the Classical Tradition”, ranije objavljene u časopisu „Public Opinion Quarterly”, 1957. 2) „International Sociology as a Sociological Problem”, ranije objavljeno u časopisu „American Sociological Review”, 1962. 3) „The Obligations of the 1950 Pollster to the 1984 Historian”, ranije objavljeno u časopisu: „Public Opinion Quarterly”, 1964.

¹⁹ P. Lazarsfeld, M. Rosenberg, Eds., *The Language of Social Research — A Reader in the Methodology of Social Research*, The Free Press, Glencoe, III, 1957, p. 2.

²⁰ P. Lazarsfeld, „International Sociology as a Sociological Problem”, in: *Qualitative Analysis*, cit. knj., p. 353.

²¹ Cit. rad, „The Obligations of the 1950 Pollster...”, p. 297.

²² P. Lazarsfeld, *Introduction* in A. Oberschall, Ed., cit. knj., p. VIII.

se izbori povremeno ponavljaju. Otuda je postupanje ljudi u vreme izbora moguće statistički proučavati, iznova proučavati i tako mnogo puta proučavati", piše R. Mils.²³

Mnogim Lazarsfeldovim stavovima se u principu ne mogu uvek staviti primedbe (kao što je, na primer, navedena Milsova) jer je on mnoge izrečene kritike prihvatio koliko mu je to dozvoljavalo sopstveno stanovište, bilo u vidu spremnosti da ih na teorijskom planu razmotri ili da ih u okviru metodologije pokuša da relaizuje. Upravo povodom proučavanja glasačkog ponašanja, on na jednom mestu kaže: „Ali društveno istraživanje ne staje sa prikupljanjem takvih obaveštenja. Ono što je dalje potrebno jeste sistematska integracija podataka u teorijski kontekst. Samo tada možemo očekivati da će, na jednoj strani, podaci biti primenjivi u konkretnim društvenim situacijama i da će, na drugoj strani, ukazati na pravce u kojima budući istraživački rad mora da se kreće".²⁴ U ovom smislu on vidi empirijsko istraživanje kao jedan kontinuirani napor.

U integraciji činjenica i teorije P. Lazarsfeld vidi napredak nauke pri čemu naglašava da, kao što nepovezane činjenice ne mogu biti od veće koristi tako ni spekulacije o „prirodi" društva ne mogu biti osnova društvene akcije jer nisu podložne sistematskom proveravanju u konkretnim situacijama.²⁵

Opredeljujući se za primenjenu nauku P. Lazarsfeld u određenim društvenim i kulturnim uslovima vidi razloge većem interesovanju za teorijsko, odnosno empirijsko bavljenje sociologijom. U kulturi u kojoj je humanističko lingvistička tradicija jaka preovlađivaće prva orijentacija. U društvima sa snažnijim pritiskom neposrednih društvenih problema, za čija su rešenja zainteresovane država i razne privatne institucije, finansiranjem i zahtevom za hitnošću podataka, usmeriće sociologiju u drugom pravcu. Pa ipak, smatra P. Lazarsfeld, „... ako se pravilno shvati, empirijsko istraživanje i socijalna filozofija uvek će morati da se dopunjuju".²⁶

Jedan od puteva za ostvarenje ove veze on vidi u radu međunarodnih organizacija za sociologiju. Evropska teorijska misao sa zahtevom na makro idejama, istorijskom i uporednom pristupu i američko empirijsko istraživanje sa razvijenim tehnikama, trebalo bi da omoguće prevazilaženje jaza između teorije i istraživanja, kroz prevazilaženje sopstvenih jednostranosti.²⁷ Istorijski i uporedni pristupi pružiće kriterije za ocenu značajnosti pojedinih događaja za konkretno društvo ili određeni tip društva, pružiće dakle društveni i istorijski okvir samog istraživanja. Time bi, često prisutna trivijalnost u izboru problema i izrazito tehnički pristup, kojim se nadomešta nedostatak sadržinske značajnosti, bili u znatnoj meri smanjeni. S druge strane, istraživačke operacije prinuđuju istraživača na preciziranje značenja i razjašnjenja stvarnog smisla i značaja teorijskih ideja i stavova.

Svestan besmisla odvajanja teorije i istraživanja, Lazarsfeld se opredelio i intenzivno bavio metodologijom uz objašnjenje: da, s jedne strane, dotadašnji razvoj teorije nije bio praćen adekvatnim razvojem metodskih postupaka za istraživanje stvarnosti, što treba nadoknaditi, i s druge strane, smatra da će više sistematski i precizno izvedenih istraživanja jednoga dana

²³ R. Mils, cit. knj., str. 74.

²⁴ P. Lazarsfeld i dr. *The People's Choice*, cit. izd., p. XIX.

²⁵ Ibid. Videti: Uvod za II izdanje.

²⁶ *What is Sociology*, cit. rad, p. 7.

²⁷ Videti cit. rad „International Sociology as a Sociological Problem".

pružiti mogućnost za teorijska uopštavanja. Tako je, u okviru datih istorijskih faza u razvoju sociologije, prva funkcija sociologa da nađe put („pathfinder“) između socijalnog filozofa i empirijskog istraživača u organizovanom grupnom radu. No, kako je sociolog ušao u dotad neispitivano područje društvenog života, za potrebe svoje nauke on mora i sam da stvara nove podatke. Postojeći podaci nastali za potrebe društvene prakse ili drugih nauka često su nedovoljni ili neadekvatni za sociološku analizu, ili ih čak i nema. Stvaranje sistematske iskustvene evidencije, te otuda i odgovarajućih postupaka, postaje druga funkcija sociologa. On postaje „proizvođač alatki“ („toolmaker“) i P. Lazarsfeld čak dodaje „za druge društvene nauke“. Razvio je tehniku uzorkovanja neobično važnu za primenu anketnog postupka kao najznačajnijeg u proučavanju društvenog, što je dalje vodilo razvijanju sistema klasifikacije, zatim razvija posmatranje, analizu dokumenata i čak eksperimentalni postupak, posebno prirodni eksperiment koji je značajan za teorijske ciljeve. U svojoj poslednjoj ulozi sociolog se javlja kao tumač („interpreter“). On ne samo da opisuje već i traži odgovor na pitanje zašto se nešto dogodilo i kako se dogodilo. Pri tom P. Lazarsfeld naglašava da psihološki činioci — nešto što je u ličnosti i u njenom iskustvu — posreduju između društvene situacije i konačne reakcije na nju. Stoga različiti ljudi mogu i imati različite „definicije situacije“ iako može izgledati da je spoljna situacija ista. Osnovne tehnike za objašnjenje su statističke a zasnivaju se na podacima o stavovima i drugim oblicima spoljnog ponašanja. Kao primer P. Lazarsfeld navodi ponašanje ljudi u vreme privredne krize. Tada su mnogi očekivali da će doći do revolucionarnih pokreta, ali neka istraživanja pokazuju da je došlo do određene vrste „psihološke paralize“. Nezaposleni u mnogim zemljama pokazuju slične reakcije: bojažljivost, neaktivnost, obeshrabrenost, nepodobnost za neku društvenu inicijativu. P. Lazarsfeld smatra da ovo može poslužiti za objašnjenje zašto su nacisti u Nemačkoj, gde je nezaposlenost možda bila i najgora, svojom parolom „prepušti sve fireru“, bili uspešniji od komunista koji su zahtevali veliki stepen inicijative.²⁸

Svoje metodsko stanovište P. Lazarsfeld je formulisao još 1933. godine na osnovu istraživačkog iskustva stečenog u Austriji. Ovo stanovište on zadržava do kraja i izvršiće veliki uticaj na onu struju u sociologiji koja stavlja naglasak na metodično vođena istraživanja društvenih pojava i preciznost naučnog saznanja, preciznost izraženu kroz statističku i matematičku analizu rezultata. Pri tom on naglašava četiri bitna metoda načela u proučavanju društvenih pojava: 1) objektivni podaci o proučavanoj pojavi moraju se dopuniti podacima samoposmatranja; 2) studije slučaja treba povezati sa statističkim obaveštenjima; 3) podatke o aktuelnom stanju proučavane pojave treba dopuniti obaveštenjima o njenim ranijim fazama u razvoju i 4) „prirodne i eksperimentalne podatke“ treba kombinovati. Pod eksperimentalnim podacima podrazumeva podatke dobijene anketnim postupkom, a prirodni su oni koji nastaju u svakodnevnom životu, nezavisno od nauke.²⁹ U svim ovim načelima dolazi do izražaja komplementarnost kako izvora podataka tako i njihovog sadržaja i formalnog karaktera.

Bavljenje istraživanjem prema ovoj zamisli zahteva i poseban tip profesionalnog obrazovanja kao i poseban vid organizacije istraživačkog rada.

²⁸ Videti *What is Sociology*, cit. izd.

²⁹ M. Jahoda, P. Lazarsfeld, H. Zeisel, *Marienthal — The Sociography of an Unemployed Community*, Tavistock Publications, 1972, p. XIV.

Kad je reč o obrazovanju P. Lazarsfeld ističe neophodnost da se klasično akademsko obrazovanje dopuni profesionalnim koje se sastoji u ovladavanju veštinama u: 1) terenskom radu, 2) organizovanju i usmeravanju rada istraživačke grupe, 3) razvijanju politički i teorijski orijentisanog istraživanja.³⁰ Pri tom smatra da primenjeno istraživanje uvek ima i izvesnu teorijsku relevantnost (što i omogućava kasnija uopštavanja) dok teorija sadrži potencijalne implikacije za planiranje empirijskog istraživanja. Ovi razlozi ga upućuju na preciziranje uslova za izvođenje konkretnih istraživanja a to su: grupni rad i stroga podela rada, određeni način rukovođenja koji se razlikuje od odnosa student-profesor, i velika finansijska sredstva.³¹

Empirijsko istraživanje zahteva, dakle, posebnu vrstu organizacije koja bi spojila akademsko i profesionalno, teorijsko i istraživačko obrazovanje. Rešenje je traženo u formiranju instituta pri univerzitetima, kao organizacionog okvira za sprovođenje empirijskih istraživanja na ovim osnovama. „Ovi instituti stvaraju naklonost duha, način razmišljanja o istraživačkim procedurama što ću nazvati „metodologijom“”.³² Nešto šire i određenije gledište o metodologiji P. Lazarsfeld je izložio u knjizi *Jezik društvenog istraživanja*. Metodologija je ne samo proučavanje istraživačkih procedura korišćenih u konkretnim studijama već i proučavanje pretpostavki na kojima se te studije zasnivaju i načina objašnjenja koja se smatraju prihvatljivim. „Metodolog kodifikuje tekuću istraživačku praksu da utvrdi ono što je u njoj trajno i što zasluhuje da se i sledeći put uzme u obzir”, piše P. Lazarsfeld.³³ U pristupu svom predmetu metodolog je analitičar koji utvrđuje šta su drugi radili ili šta su mogli da urade i kakvi su rezultati proizašli, a ne kako je neko morao da radi ili koji su rezultati poželjniji. Analitički pristup zahteva i razvijenu samosvest ali i tolerantnost jer metodolog zna da se različitim putevima može doći do istih rezultata. Otuda je njegova disciplina manje rigorozna od formalne logike ali više od psihologije ili sociologije saznanja. P. Lazarsfeld hoće metodologiju da posmatra više kao „naklonost duha” a ne kao „sistem organizovanih principa i procedura”. Iz ovog sledi dalja tvrdnja da „metodolog nije tehničar; on ne govori istraživačima kako da rade, koje korake da slede u aktualnom uvodenju istraživanja”. Nije njegov zadatak ni da sugerira izbor problema za istraživanje ali pošto je to već učinjeno „on može predložiti procedure koje, u svetlu određenih ciljeva izgledaju najpogodnije”.³⁴ Ipak, ovaj poslednji stav protivreći prethodnim svodeći metodologa upravo na tehničara koji se kreće unutar oblasti procedura bez ispitivanja društvenog smisla ciljeva čijem ostvarenju istraživanje treba da služi. Ova neutralnost, objektivnost, pretvara se u toleranciju koja nauku čini jednako uslužnim instrumentom u službi progresivnih ali i u službi nehumanih ili bar konzervativnih sistema. Osim toga, u većini slučajeva će se jaz između teorije i empirijskog rada u institutima, kao organizacijskom okviru za bavljenje empirijskom naukom, još više povećati a „naklonost duha” koju oni postepeno stvaraju, upravo

³⁰ Videti: P. Lazarsfeld, „A Professional School for Training in Social Research”, in: *Qualitative Analysis*, cit. knj.

³¹ Videti: P. Lazarsfeld, *Introduction* in A. Oberschall, Ed., cit. knj., p. VII i VIII.

³² P. Lazarsfeld, „The Sociology of Empirical Social Research”, in: *Qualitative Analysis*, cit. knj., p. 322. Ovaj rad je prvi put objavljen u „In American Sociological Review”, 1962.

³³ Videti cit. knj. *The Language of Social Research*, p. 4.

³⁴ Ibid.

vodi razvijanju „objektivnog“ tipa nauke u prethodno iznetom smislu. Ovo će izazvati oštre reakcije mnogih progresivnih mislilaca ali razvija svest o negativnim posledicama i kod onih koji su unutar same te orijentacije.

P. Lazarsfeld je, naravno, svestan mnogih negativnih posledica među koje ubraja: jednostranost u obrazovanju studenata koji veći deo svog studija provedu u radu na projektima, sticanje najamnog položaja umesto razvijanja nekih svojih širih interesovanja; uhodanost „istraživačke mašinerije“ najčešće nije podobna za izučavanje značajnih problema, a oni koji rade samostalno smatraju se autsajderima. Nije, dakle, P. Lazarsfeld nekritičan prema negativnim posledicama koje ovakva organizacija naučnog rada stvara ali, kao njen najozbiljniji zastupnik, on traži i prednosti. Prednosti vidi u tome što učešćem u projektima studenti stiču i tehničko obrazovanje i ostvaruju intenzivniji kontakt sa starijim kolegama. S druge strane, podaci prikupljeni za praktične potrebe mogu poslužiti za izradu disertacija, kasniju sekundarnu analizu ili za dopunu predavanja najnovijim podacima. Dalje, institutski rad razvija intelektualnu saradnju a mlađim sociolozima omogućuje ranije objavljivanje radova. U zaključku P. Lazarsfeld izdvaja dve bitne posledice institutskog rada: 1) na intelektualnom planu forsira eksplicitnost u radu, 2) ovo vodi metodološkoj svesti koja zrači ideje u opšta područja društvenog istraživanja.³⁵

Sa ovim idejama i u ovom okviru P. Lazarsfeld se bavio istraživačkim radom i metodologijom. Njegov rad je moguće posmatrati kroz tri oblika u kojima se javljao: 1) kroz istraživačke radove o sredstvima masovnog opštenja i o formiranju javnog mnjenja. U ovoj oblasti P. Lazarsfeld se prvo kretao u okvirima agregatskih proučavanja, pojedinačnih kao izolovanih slučajeva, ali ubrzo prelazi na proučavanje veze između individualnih odluka i mišljenja užih društvenih sredina (porodice, prijatelja, kolega) koje su neposredni okvir društvenog života pojedinca. Za ova njegova proučavanja karakterističan je pristup u kom se naglašava proces nastajanja i menjanja stavova (a ne samo njihova distribucija) do konačne odluke. Tako je P. Lazarsfeld uticao da se proučavanje formiranja mišljenja i donošenja odluka posmatra kao proces (pomoću panel tehnike) koji obuhvata delovanje globalnih činilaca (SMK), uže društvene sredine i ličnih i društvenih karakteristika pojedinaca. Međutim, ostaje primedba da se o samom karakteru sredstava masovnog opštenja ili užih društvenih okvira tek malo raspravlja ili se i ne raspravlja. On smatra da proučavanje institucionalne strukture sredstava masovnog opštenja, koja su u velikoj meri centralizovana, ne može pružiti puna slika o potrebama publike i o društvenim efektima njihovog delovanja. Stoga se zalaže za „detaljnu psihološku analizu onog što se događa čitaocu ili slušaocu — članovima publike masovnih opštila“.³⁶ Treba reći i to da se Lazarsfeldovo proučavanje formiranja, na primer, glasačkih odluka, ili opredeljenja za korišćenje novina ili radija, ne zasniva samo na statističkom prikazivanju odgovora već i na navođenju kvalitativnog sadržaja koji pruža uvid u širi društveni i lični okvir individualnih odluka. Tako se šire izlažu mišljenja ispitanika, s obzirom na njihov društveno-ekonomski status, zanimanje, zaposlenost, mesto stanovanja, religijska i politička opredeljenja iz kojih se vidi za koje biografske činje-

³⁵ P. Lazarsfeld, „The Sociology of Empirical Social Research“, cit., rad., p. 333.

³⁶ P. Lazarsfeld, F. Stanton, *Communications Research 1948—1949*, Harper & Brothers, N. York, 1949, videti Predgovor.

nice i pojedine političke poteze predsedničkih kandidata, vezuju svoje lične interese i očekivanja.³⁷ I upravo u ovoj oblasti istraživanja konkretizuje se već izneto shvatanje o konkretnom ponašanju kao predmetu proučavanja i metodsko stanovište o „integraciji metoda“ kao potrebi koja proizilazi iz zahteva istraživanja za komplementarnošću podataka. „Često se, na žalost stvara utisak da, dok je dobra statistika ono što je praktičaru potrebno za njegov rad, dotle su finiji pristupi ograničeni na kulu od slonovače akademika. U stvari, najkorisniji rezultati potiču iz kombinacije kvantitativnih i kvalitativnih pristupa“.³⁸ Ova kombinacija kvantitativnog i kvalitativnog pristupa, statističkih podataka sa analizom slučaja i širim iznošenjem odgovora različitih kategorija ispitanika o razlozima njihovog opredeljenja, već je zastupljena u studiji *Radio i štampa*, objavljenoj još 1940. godine.³⁹

P. Lazarsfeld je inače često slušao neprijatne kritike na račun empirijskog istraživanja vođenog u stilu čiji je predstavnik i sam bio. Na primedbu o parcijalnom karakteru ovih istraživanja, i otuda njihovoj teorijskoj irelevantnosti, on nastoji da odgovori ukazivanjem na mogućnosti njihovog uopštavanja. U uvodu drugom izdanju studije *The People's Choice* P. Lazarsfeld ističe da je ona „rezultirala u bezbroj uopštavanja koja su relevantna za svako istraživanje koje se odnosi na kratkoročne promene stavova ili ponašanja“.⁴⁰ Ali pri tom napominje da su ta uopštavanja samo spona između iskustvenih činjenica i sistematske teorije koja još nije razvijena. Kao primer navodi i pojam „proleterski potrošač“ koji je nastao kao izvod iz

³⁷ Evo i jednog primera: siromašan, nezaposlen muzičar daje sledeće obrazloženje za svoju odluku što će glasati za Willkiea: „Willkie je za siromašne... čitao sam kako je on bio siromašan farmerski dečak i kako je radio za 75 centi dnevno čuvajući krave i kako je bio za siromašne. On je postao predsednik neke velike kompanije baš teškim radom“. (*The People's Choice*, p. 85). Povodom ovog i drugih sličnih primera navedenih za pripadnike različitih klasa, P. Lazarsfeld zaključuje da što su argumenti koji se koriste u kampanji višeznačajniji to je i verovatnoća da se privuku pripadnici iz različitih društvenih klasa veći pogotovu kod kategorije neodlučnih: „Siromašni veruju da ih Willkie neće zaboraviti, bogati da će voditi računa o njihovim interesima a srednji da mogu uspeti teškim radom (što je i inače deo njihove ideologije)“. Ibid.

³⁸ *Communications Research 1948—1949*, p. XVI.

³⁹ P. Lazarsfeld, *Radio and the Printed Page — An Introduction to the Study of Radio and Its Role in Communication of Ideas*, Duell, Sloan and Pearce, N. York, 1940.

⁴⁰ Ovde želi da istakne društvenu uslovljenost stavova. On tvrdi sledeće: „Osoba misli politički, prema tome šta je ona društveno. Društvene karakteristike odeđuju političko opredeljenje“ (*The People's Choice*, p. 27). Ovaj svoj stav on i dokazuje izlažući rezultate ove studije u nizu statističkih tabela i kvalitativnih dopuna. Ove kvalitativne „dopune“ su širi kontekst, u kom se novodobijeni kvantitativni podaci intervjua posmatraju, a sastoji se iz ranije stečenih saznanja koja su relevantna za ovo proučavanje kao i iz već navedenih, u originalu izloženih mišljenja ispitanika. Tim povodom on navodi niz društvenih procesa međusobno povezanih, u kojima dolazi do stabilnosti, odnosno do promene stavova. 1) Većina glasa u okviru porodične tradicije, dakle stabilno — u datom ispitivanju 77%. Porodična tradicija se ogleda i u izboru one propagande koja podržava njeno mišljenje. 2) Stabilnost stavova za pojedince ima instrumentalni karakter. Radi očuvanja osećanja sigurnosti u društvenoj sredini kojoj pripada, pojedinac izbegava neslaganja sa stavovima njenih ostalih članova. 3) Formiranje zajedničkih stavova grupa uspeva zahvaljujući činjenici što su lični kontakti ne samo češći nego i uticajniji izvor obaveštenja kod većine članova, nego SMK. Pri tom „vođe mišljenja“, koji su više od drugih izloženi delovanju SMK, igraju značajnu ulogu. 4) Ali ne samo vodstvo mišljenja već i postepena kristalizacija, koja se iz nejasnih osećanja i naslućivanja, razvija u neposrednoj komunikaciji

mnogih pojedinačno neinteresantnih studija o potrošačkom ponašanju, a koji može biti koristan u različitim proučavanjima. Poredeći ga sa potrošačem iz srednje društvene klase, P. Lazarsfeld ga opisuje na sledeći način: „... psihološki manje pokretljiv, manje aktivan, više ograničen u svom kretanju. Krug prodavnica koje uzima u obzir za moguće kupovine manji je. On češće kupuje u istoj prodavnici. Njegove navike u ishrani su kruće i manje su podložne sezonskim varijacijama. Kao deo ovog sužavanja izgubio je interesovanje za sve drugo osim za najbitnije detalje; zahtevi u pogledu kvaliteta, izgleda i drugih osobina robe su to manje specifični i česti što više imamo u vidu potrošače iz nižih društvenih slojeva”.⁴¹

Na rezultatima empirijskog istraživanja on formira i pojmove „psihološke paralize”, koji se odnose na pojedinca i „umorne zajednice” kojim obuhvata društveni aspekt za proučavanje ove ozbiljne društvene pojave. Sadržaj ovih pojmova označava da produžavanje nezaposlenosti i ustaljivanje procesa osiromašenja vodi apatiji, nesigurnosti, ličnoj i društvenoj pasivnosti. Poznati su i pojmovi „dvostepenog toka komunikacija”, „vođe mišljenja”, „lokalni” i „kosmopolite”, „referentna grupa”, nastali kao uopštavanje niza empirijskih proučavanja, često međusobno nepovezanih. Međutim, P. Lazarsfeld ne samo da ukazuje na mogućnost uopštavanja rezultata dosadašnjih istraživanja, već i na potrebu organizovanja onih empirijskih istraživanja koja će rezultirati u opštim stavovima o tome kako se odupreti nepoželjnim društvenim tokovima. Allen Barton je, pošto je postao direktor Biroa za primenjeno društveno istraživanje na Kolumbiji, inicirao ovaj vid interesovanja. Proučavanje „pozitivnih devijantnih slučajeva” je prva tema ovih istraživanja a odnosi se na proučavanja događaja koji se odvijaju izvan uobičajenih očekivanja: „Da na izborima pobedi dobar kandidat uprkos činjenici da je njegov protivnik imao moćnu tehniku u svojim rukama; da stvarno nezavisan list u malom gradu preživi uprkos opoziciji, interesa; da fakultet uspešno odoleva napadima na akademsku slobodu; da mladi izbegnu prolaznu pripadnost kriminalnim grupama, itd.”.⁴²

Drugi tip je „pretestiranje novih društvenih ideja” kada bi istraživanjem trebalo proveriti pretpostavke na kojima se zasniva neka nova ideja i usavršiti nacrt njenog istraživanja da bi se olakšalo njeno izvođenje i javno prihvatanje. Kao primer navodi da bi se strukturalna nezaposlenost mogla rešiti velikim preseljavanjima radnika. Ovakva ideja nailazi na otpor mnogih lokalnih interesa (privrede, crkve, sindikata) a i samih radnika. Pod pretpostavkom da su ekonomski opravdane i tehnički izvodive, sociološko i psihološko proučavanje pružilo bi neophodne podatke o podobnosti takvih ideja za realizaciju. Pri tome, naglašava P. Lazarsfeld, takve studije prevazilaze moć jedne istraživačke grupe: „...one zahtevaju preplitanje kvantitativnih i kvalitativnih tehnika, istovremeno istraživanje na individualnom i

članova grupe, vodi homogenizaciji mišljenja. Interakcija u grupi gde već postoje formirani stavovi pojačava njihovu stabilnost, a gde ne postoje dovodi do njihovog konačnog oformljenja. 5) Kako su mišljenja organizovana u određenoj hijerarhiji stabilnosti to ona postaju, kod većine ljudi, sve homogenija što se približava konačan trenutak odluke (mišljenja o različitim stvarima se približavaju, ne protivureče jedno drugom u mišljenju pojedinaca). 6) Pa ipak, dolazi do promene. Ona se najčešće događa kada se pojedinci nađu pod unakrsnim uticajima, od kojih bitni imaju jednako snažno dejstvo, zatim kad je neko u krizi, pod dejstvom jake propagande, itd.

⁴¹ „The Sociology of empirical Social Research”, cit. rad, p. 337.

⁴² Ibid., p. 338.

organizacijskim nivoima uz istorijsku analizu".⁴³ Ovakva istraživanja zahtevala bi samo proširenje sadašnje istraživačke prakse koja u sebi ne sadrži ništa što bi se tome moglo suprotstaviti. On samo dodaje da je njegova generacija imala težak zadatak u pridobijanju univerzitetske sredine za institutski rad a da sledećoj generaciji ostaje da razvijene postupke primeni na proučavanje problema za koje će i sredstva biti kontinuirano obezbeđena.

Bogato istraživačko iskustvo omogućilo je Lazarsfeldu bavljenje metodologijom u dva vida: s jedne strane, on se posvećuje razvijanju a zatim usavršavanju anketnog postupka i mernih instrumenata. Odatle je proizašao i njegov rad na razvijanju primene matematike u društvenim naukama; s druge strane, smatrao je neophodnim da se sistematizuju i ocene dotadašnji rezultati istraživačke prakse te je početkom pedesetih godina i sam počeo da radi na tome.

Njegovo metodološko interesovanje usmerava se na razvijanje „jezika empirijskog društvenog istraživanja” koji određuje kao precizno utvrđivanje promenljivih, njihovih međusobnih odnosa i promena kroz vreme. Tako se pojam promenljive javlja kao ključni metodološki pojam a njeno stvaranje osnovom svakog empirijskog istraživanja. Od polazne nejasne zamisli koja govori o postojanju neke skrivene, zajedničke karakteristike određenih pojava ili o opaženoj pravilnosti u događanju, formiranje promenljive ide preko utvrđivanja aspekata ili dimenzija ovog početnog pojma. Potom sledi izbor pokazatelja za svaku od utvrđenih dimenzija i njihova ponovna kombinacija koja omogućuje kristalizaciju promenljive koja je relevantna za proučavani problem. Korisnost neke promenljive utvrđuje se nakon duže upotrebe a „zavisi od vrednosti pretpostavki kojima vodi i kako se one opet kombinuju u šire sisteme”.⁴⁴

Navedeni postupci imaju osobine koje im omogućuju da budu primenjeni kako na proučavanje pojedinaca tako i na proučavanje kolektiva. Njihova primena pretpostavlja stvaranje sistema klasifikacije u koji se svaki konkretan predmet može razvrstati. Same klasifikacije su uvek nameravane ili latentne, a kombinacije pokazatelja se koriste da bi se odredilo najverovatnije mesto pojedinih objekata. Pri tom, odnos između manifestnih opažanja i nameravane klasifikacije ima karakter verovatnoće.⁴⁵

Tako se ukrštanje promenljivih u okviru pretpostavki o njihovoj mogućoj vezi javlja kao jezik promenljivih, kao način prikazivanja određenih međuzavisnosti. Time se stvara sadržinska osnova uopštavanja, bilo da je reč o proučavanju pojedinaca ili kolektiva, koja može imati samo strukturalni oblik ali često uključuje i vremensku dimenziju, a služi za opis ponašanja ili unutrašnjeg iskustva. Doprinos ovakvog načina rada sociološkoj teoriji P. Lazarsfeld vidi u velikom stepenu jasnosti i preciznosti koji on forsira i omogućuje. To on i pokazuje na primerima nekih socioloških pojmova među kojima su posebno zanimljivi pojmovi procesa i konteksta. Prikazivanjem mogućnosti jezika promenljivih P. Lazarsfeld istovremeno želi da odgovori i na primedbe koje govore o nedostacima istraživanja koja se zasnivaju na anketnom postupku. Kad je reč o primedbi koja ukazuje na statistički karakter ovih istraživanja on ističe da upravo anketni postupak, primenjen u vidu panel tehnike, omogućuje proučavanje društvenih procesa

⁴³ Ibid., p. 339.

⁴⁴ P. Lazarsfeld, *Main Trends...*, cit. knj., p. 14.

⁴⁵ Ibid.

kada postaje moguće pratiti promene koje se tokom određenog vremenskog perioda javljaju kao i razloge tih promena. Primedba da se proučavanje strukture i njenih promena ne može proučavati na osnovu podataka o pojedincima, pogotovu ne na osnovu njihovih stavova, i dalje ostaje. Ostaje i primedba o psihološkoj pristrasnosti jer se shvatanje pojma društvenog procesa svodi na kratkoročni tok stvaranja mišljenja do konačne odluke u glasanju, poređenjem odgovora ispitanika.

Sledeća primedba anketnom istraživanju upućuje na jednu ozbiljnu opasnost koje ono sobom donosi, opasnost da atomizuje društvo i društvene odnose. Za primer je navođena studija *Američki vojnik* a prigovor je bio formulisan na sledeći način: da je reč o sociološkoj studiji delo bi se zvalo *Američka armija*. Rezultat je bio, ne u odbacivanju samog postupka već u proširivanju jezika promenljivih i na proučavanje kolektivnih oblika života. P. Lazarsfeld ovaj momenat smatra značajnom prekretnicom u empirijskom proučavanju društvenih pojava. Istovremeno proučavanje užih društvenih sredina (kolektiva, naselja itd.) i pojedinaca unutar njih, postaje širi i složeniji okvir za primenu anketne analize. Smatra se da uključena društvena dimenzija daje sociološki karakter ovim proučavanjima i postaje uobičajeno da se govori o kontekstualnim pretpostavkama istraživanja. „Anketne tehnike i sociološko interesovanje za šire kolektive nisu u suprotnosti. Nema ničeg u razvoju mernih tehnika ili logike kvantitativne analize što bi ometalo njihovu uspešnu kombinaciju“, zaključuje P. Lazarsfeld.⁴⁶

Na ovaj preokret u Lazarsfeldovom radu i u korišćenju anketne analize ukazuje i J. Coleman označavajući ga kao traganje za „globalnim pokazateljima“ (pri čemu se misli na organizacije, zajednice, grupe), stanja zajednice ili drugih društvenih jedinica, koji mogu ne samo izraziti to stanje nego mogu figurirati i kao nezavisne promenljive čiji se uticaj na pojedince pretpostavlja i ispituje.⁴⁷

Ali ni „kontekstualne pretpostavke“ niti „globalni pokazatelji“ nisu dovoljni da se prevaziđe uskost u postavljanju problema jer nedostaju i istorijska analiza i uporedni okvir, o kojima P. Lazarsfeld toliko govori, kao o pretpostavkama za uopštavanje u sociološkim proučavanjima. Već je rečeno da ova orijentacija i inače nema pretenzija u pogledu uključivanja teorijskog mišljenja u svoj rad ili o njemu govori kao o kasnijem zadatku, te „teorija“ dobija oblik varijabli korisnih pri tumačenju statističkih nalaza ili se kao odgovor na kritiku često javljaju „teorijski“ dodaci.⁴⁸

⁴⁶ U vezi sa ovim navešćemo jedan primer u kome se govori kako je u vreme makartizma u SAD, 1950-tih godina, došlo do optužbi univerzitetskih profesora za subverzivnu delatnost i antipatriotizam. Ispitivanjem je obuhvaćeno 77 fakulteta koji su klasifikovani prema broju takvih optužbi (manje od 5, 6—10, 11—15, 16 i više). Broj optužbi upućen jednom fakultetu smatra se kolektivnom karakteristikom. Uzorak profesora podeljen je prema odgovorima na dva pitanja (individualne promenljive): 1. koliko su sami bili uplašeni situacijom, i 2. koliko su, po njihovom mišljenju, to bile njihove kolege. Osnovni rezultat je pokazao da broj profesora koji su bili uplašeni, raste uporedo sa porastom broja incidenata u njihovim koledžima. U grupi koledža sa 5 i manje incidenata 40% izražava bojazan a u grupi sa 16 ili više incidenata, njih 51% se tako oseća. Isto tako, što je fakultet u nepovoljnijoj situaciji to je veći broj profesora koji ocenjuju da je većina njihovih kolega zaplašena — od 23% u koledžima sa 5 ili manje incidenata do čak 52% u koledžima koji su bili najviše optuživani (16 ili više puta). Ibid., p. 19. „Suština ovog primera je u tome što je on istovremeno zasnovan na uzorku organizacije, i unutar njih, na uzorku pojedinaca“, zaključuje P. Lazarsfeld. Ibid., p. 20.

⁴⁷ J. Coleman, cit. rad, p. 399 — 400.

⁴⁸ R. Mils, cit. rad, str. 78 — 79.

U razvijanju jezika promenljivih P. Lazarsfeld ide dotle da stvara shemu za uzročno tumačenje odnosa koji čine dinamiku sistema promenljivih. Ova shema je na granici između anketne analize i matematičkih modela a J. Coleman tim povodom kaže: „Ovaj pristup tabeliranju bio je prvi pokušaj da se postavi formalna procedura za otkrivanje uzročnih odnosa između kvalitativnih atributa, da se otkriju lažni odnosi, i da se odrede posredni putevi preko kojih se posledice ispoljavaju”.⁴⁹ I dok je ova shema ostala trajan doprinos za uzročno tumačenje anketnih podataka, dotle je njegovo bavljenje analizom latentne strukture kao tehnike za utvrđivanje skrivene strukture stavova pojedinaca, uz pretpostavku da je skrivena struktura stava u odnosu verovatnoće sa odgovorima ispitanika, ostala samo pojmovna shema nepristupačna za praktičnu upotrebu. U oblasti matematičke analize P. Lazarsfeld je izvršio uticaj „da se sa preciznošću proučavaju procesi promene među članovima skupa” baveći se i sam algebrom dihotomih atributa. Reč je, u stvari, o merenju „međusobnih efekata” stavova kod promene stava a problem je sledeći: kod podataka dobijenih panel ili eksperimentalnim postupkom gde se dva dihotoma stava mere u dva vremenska momenta, postavljaju se i dva pitanja: 1. da li jedan ili oba stava utiču jedan na drugi, i 2. kako se mogu meriti efekti ovih stavova jednog na drugi?

Prvo se pokušalo pomoću postupka „međusobnog efekta pokazatelja”, tj. ukrštanjem pozicija ispitanika s obzirom na oba stava u dva vremenska momenta. P. Lazarsfeld je ovim svojim radom ne samo postavio jedan problem već ukazao i na put do stvaranja matematičkih modela za proučavanje procesa. Tako se Lazarsfeldov rad u razvijanju primene matematike u društvenim naukama javlja ne samo u samostalnim pokušajima. Njegov rad je bio mnogo plodotvorniji u iniciranju ideja, koje su drugi kasnije razvijali, i u stvaranju intelektualne klime za razvijanje interesovanja za ovu oblast rada. To čini organizovanjem tečajeva, seminara i diskusija, čak i na međunarodnom planu, i pozivanjem ljudi koji sjedinjuju znanje iz oblasti matematike i društvenih nauka. Ali, prema oceni J. Colemana, „kad je reč o matematičkoj sociologiji koja proizilazi iz samog Lazarsfeldovog rada i iz njegove koncentracije na anketnoj analizi, konačna ocena je da ona nije dala osnova za matematičku teoriju društvenog sistema”.⁵⁰ „Procesi društvene promene su uglavnom bili zanemareni”,⁵¹ jer su se u ovom krilu razvijali modeli za proučavanje promene koji nisu išli iznad psiholoških procesa. Oni su razvijani iz anketnog proučavanja promena među pojedincima, gde je jedinica analize pojedinac, a cilj utvrđivanje uticaja svojstava jednih pojedinaca na svojstva drugih. Ovo je još jedan aspekt u razvoju metoda u kome dolazi do izražaja potiskivanje sociološkog u korist psihološkog pristupa. Odgovarajući na Colemanovu i Boudonovu ocenu da njegovom pristupu u građenju modela nedostaje pravi sociološki ugao, Lazarsfeld kaže sledeće: „Ja očigledno ne mogu promeniti prošlost, ali u novijem radu ja ozbiljno pokušavam da sagradim neku vrstu mosta između toga i zavidljivog rada kojim se ova dvojica mlađih kolega probijaju u obećanu zemlju precizne pa ipak neatomistične sociologije”.⁵²

⁴⁹ J. Coleman, cit. rad, p. 402.

⁵⁰ Ibid., p. 409.

⁵¹ Ibid., p. 406.

⁵² Cit. rad, *Qualitative Analysis*, p. XVI.

P. Lazarsfeld se, međutim, pokazuje u mnogo boljem svetlu pokretanjem ideje o potrebi uopštavanja istraživačkog iskustva kada samo bavljenje metodologijom dobija svoj zaokruženi oblik. Razlog za ovakav korak, početkom 1950-tih godina, on vidi u potrebi da se analizom konkretnih istraživačkih radova utvrde trajni rezultati koji odatle proizilaze. Uopštavanje metodološkog iskustva on vrši postupkom „kodifikacije” koji se sastoji u utvrđivanju sadržaja i smisla pojmova koji se koriste u proučavanju društvenih pojava kao i postupaka koji se primenjuju u rigoroznoj analizi njihovih odnosa. Ovo Lazarsfeldovo interesovanje rezultiralo je u nizu objavljenih studija koje pokazuju ne samo ozbiljno poznavanje metodoloških problema i teorijskih orijentacija, već i razvijen smisao za sistematsku i istorijsku analizu. Ostvarivanjem ove ideje ne bavi se sam već opet organizuje i rad drugih u okviru projekata Biroa za primenjeno društveno istraživanje na Kolumbiji.⁵³

Postupkom kodifikacije P. Lazarsfeld nastoji da utvrdi prihvaćenost jezika promenljivih i u onim radovima u kojima je naglašen globalni pristup. Kao reakcija na nedostatke anketnih istraživanja, P. Lazarsfeld pokazuje da ovaj pristup može biti tešnje povezan sa teorijom i time orijentisan na proučavanje širih i značajnih društvenih problema. Uticaj tradicionalne teorije vidan je i u činjenici što se proučavanje ograničava na mali broj promenljivih ali sa dosta kvalitativnog sadržaja, dok se uticaj anketnih studija vidi ne samo u korišćenju uopštenog jezika promenljivih, već i u njihovom preciznijem ograničavanju u vremenu i prostoru i sistematičnije stvaranoj iskustvenoj evidenciji. Osim toga, Lazarsfelda interesuje rasprostranjenost i prihvaćenost empirijske sociologije ne samo u okviru globalnog pristupa (kao jednom od pristupa koji je razvijen u sociologiji, o čemu je bilo reči) nego i u okviru različitih teorijskih orijentacija, a zatim i u različitim društvenim i kulturnim uslovima. On pokazuje kako stepen razvijenosti, posebnosti političkog razvoja, kulturne osobenosti, institucionalni okvir u kome se sociologija uspostavlja kao nauka i najbliža nauka iz koje se razvija, određuje ne samo sadržaj i način njegovog ispitivanja nego čak i mogućnost opstanka sociologije kao nauke o društvu. Zanimljiva zapažanja o ovoj problematici mogu se naći u pomenutoj knjizi *Glavni tokovi u sociologiji*. Ona pokazuju da je P. Lazarsfeld svestan ne samo svog opredeljenja u sociologiji nego i njegovog značenja kao i značenja drugih orijentacija.

⁵³ Reč je o sledećim radovima: P. Lazarsfeld, A. Barton, „Qualitative Measurement in the Social Sciences: Classification, Typologies, and Indices” in D. Lerner, H. Lasswell, *The Policy Sciences — Recent Developments in Scope and Method*, Stanford Univ. Press, Calif.; 1951.

A. Barton, P. Lazarsfeld, „Some Functions of Qualitative Analysis in Social Research”, in: S. M. Lipset, N. J. Smelser, *Sociology — The Progress of a Decade*, Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs N. York, 1961, ranije objavljeno u Frankfurter Beiträge zur Soziologie, Vol I, 1955.

P. Lazarsfeld, *Main Trends...*, cit. knj.

Pod direktnim uticajem P. Lazarsfelda i prema njegovoj zamisli objavljene su i dve knjige o istoriji empirijske sociologije i njenoj institucionalizaciji kao nauci u različitim evropskim zemljama i u SAD. Videti radove:

A. Oberhall, *The Establishment of Empirical Sociology — Studies in Continuity, Discontinuity and Institutionalization*, Harper and Row, Publishers, 1972.

A. Obershall, *Empirical Social Research in Germany 1848—1914*, Mouton and Co. 1965, Netherlands.

P. Lazarsfeld, *Qualitative Analysis*, cit. knj.

Pored primedbi koje su tokom izlaganja već iznete treba reći i to da je razvoj Lazarsfeldovog stanovišta u pravcu sve određenijeg zahteva za teorijskim i istorijskim pristupom vidan u metodološkim radovima ali ne i u istraživanju. Međutim, čak i u ovom slučaju moguće je prihvatiti Boudonovo gledište (koji inače dosta povoljno ocenjuje Lazarsfeldov rad) da pozitivistička epistemologija ili metodologija, kako je P. Lazarsfeld naziva, „ne može stvarno biti svedena na probleme *konceptualizacije* na jednoj strani i prikupljanja i analize empirijskih podataka na drugoj. Mora se takođe ispitati značaj teorije u društvenim naukama; potrebno je gledište o *celini sistema analitičkih sredstava* u kom je svaka posebna procedura samo zavisan deo”.⁵⁴

Međutim, Lazarsfeldov rad je pored pozitivnih uticaja, u koje svakako treba ubrojiti učvršćenje sociologije i kao praktične discipline i razvijanje postupaka za metodično vođenje istraživanja i analizu rezultata, stvorio i prostor za bavljenje naukom u onom vidu koji vodi velikom stepenu uprošćenosti u primeni njenih proceduralnih pravila u istraživanju, kada se postavlja pitanje da li takva istraživanja donose naučno iole značajne rezultate. A ono što je najteža posledica takvog načina rada jeste njegov društveni i politički smisao, naime, njegova podobnost da se bez ispitivanja ciljeva i smisla istraživanja ono tehnički realizuje.

⁵⁴ R. Boudon, „An Introduction to Lazarsfeld's Philosophical Papers, in P. Lazarsfeld, *Qualitative Analysis*, cit. knj., p. 426. Ovaj rad R. Boudon je ranije objavio u: P. Lazarsfeld, *Philosophie des Sciences Sociales*, Paris France: Editions Gallimard 1970.